

תפילה בבית המדרש | עודד לוי

מאמר זה בנוי הפוך מן המקובל. תחילתו בתחושות וסופו במקורות. תחילתו בהרגשה שהטרידה אותי בעת לימודי בבית המדרש שבין הכתלים, והיא שלא הצלחתי להתפלל בבית המדרש כמו שהייתי רוצה. שמשוהו תקוע, דווקא כאן, ובמקומות אחרים הוא זורם. ושהקושי הזה לא היה נחלתי הבלעדית, אלא גם היה בנמצא אצל יושבים נוספים בבית המדרש. אני לא מדבר על המניין או על הנוסח הקבוע, עניינים שראויים לעלות לדיון בנפרד, אלא על המרחב הבית מדרשי. כעת, כאשר אינני חלק מקהילת הישיבה שבין הכתלים, אבהיר ואומר שוודאי אין אני יכול לדבר בשם קהילה שאינני חלק ממנה כעת, לא בשלב הבעיה וגם לא בשלב הפתרון. אולם, אני בכל זאת חושב שיש בו ערך, הן מבחינת הלמדנות שבו והן מבחינת התחושות, שאולי חלק מהקוראים יזדהו איתן.

ההסברים שאני נותן לקושי זה, שנוצרו בשילוב של מחשבה ולימוד, הם שניים:

- א. אנושיות¹ – הלומד, תנועתו הפוכה מזה של המתפלל. המתפלל מתמקד בחסרון שלו ושל העולם. הוא מפקיר את עצמו לחסדי שמייים. לעומת זאת, בפעולת הלימוד האדם נותן ביטוי לחלקים הגבוהים ביותר שבו, הוא מנכיח את עצמו ביתר שאת. הלימוד מתרחש באמצעות קושיות ופירוקים בלתי פוסקים, באמצעות תהיה על דברי השם ופרשנותם בתורה שבעל פה².
- ב. ביתיות – בית המדרש הוא ביתנו. בין אם מדובר בכורח אנושי, ובין אם מדובר בעקרון שלכתחילה, העובדה שאנו נמצאים בבית המדרש במשך רוב שעות היום נותנת לנו התייחסות קלילה יותר אל המקום. התפילה מאבדת את ייחודיותה והופכת להיות רק עוד אחד מהדברים אותם אני עושה בבית המדרש.

¹ כלומר מימוש מרבי של הפוטנציאל הטמון בשכלנו.

² אכן, המטרה הסופית היא לברור קש מתבן, ולהגיע אל הדיבור האלוהי המזוקק, בצורה של הלכה למעשה. נקודה זו תגיע לידי ביטוי בהמשך הדברים.

הסברים אלו יוצאים מנקודת הנחה שהמרחב (או תפיסתנו אותו, אין זה משנה) מקבל תכונות מסוימות שלא משתנות בנקל. חדר האוכל איננו פנימיה והפנימיה איננה בית המדרש, לכל מקום ישנה אווירה מסוימת, מעשים "מתאימים" או "לא מתאימים". אני חושב שסתירה זו היא שהקשתה עלי להתפלל בבית המדרש, ועל כן חיפשתי גם פתרונות יצירתיים להתגבר עליה, כפי שציינתי בסוף המאמר. אחר הצהרת כוונותיי, אנסה להוכיח את הדברים מן המקורות ולהתמודד עם ההלכה הפסוקה האומרת שישנה עדיפות לתפילה בבית המדרש. ולוואי שיהיו כל הדברים לשם שמיים.

האנושיות

כפי שפתחתי, בבית המדרש מתגלה האדם במלא כוחו, ובייחוד באמצעות הכלי המרכזי שניתן לו בידי השם – שכלו. התפילה, לעומת זאת, היא תנועה מלאת ענווה, כפי שניתן לראות בטעמן של כמה מהלכות תפילה:

• הציווי להתפלל ממקום נמוך³ – לא יעמוד אדם לא על גבי כסא ולא על גבי שרפרף ולא במקום גבוה ויתפלל, אלא במקום נמוך ויתפלל, לפי שאין גבהות לפני המקום, שנאמר ממעמקים קראתיך ה', וכתוב: תפלה לעני כי יעטף (גמרא ברכות י:)

• חומרת האכילה לפני התפילה⁴ – אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן אמר רבי יוסי ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב: כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל – עליו הכתוב אומר: ואותי השלכת אחרי גויך, אל תקרי גויך אלא גאיך. אמר הקדוש ברוך הוא: לאחר שנתגאה זה – קבל עליו מלכות שמים (שם)

• הנחת הידיים בתפילה⁵ – רבא שדי גלימיה ופכר ידיה, ומצלי. אמר: כעבדא קמיה מריה. אמר רב אשי: חזינא ליה לרב כהנא, כי איכא צערא בעלמא – שדי גלימיה ופכר ידיה ומצלי, אמר: כעבדא קמי מריה (גמרא שבת י:)

³ שו"ע או"ח סימן צ סעיף א.

⁴ שם סימן פט סעיף ג.

⁵ שם סימן צה סעיף ג.

כמו כן, יתרות על הלכות אלה, מהן עולה במפורש הדרישה להכנעה של האדם, גם הלכות נוספות שטעמן אינן כתוב במפורש הוסברו כך. כך לדוגמא הסביר רש"י את האיסורים להתפלל במקום בלי חלונות או במקום פתוח⁶.

לימוד התורה הוא מעשה שונה בתכלית. כמובן שלא חלות עליו כל ההגבלות הנ"ל, כיוון שאין בו עמידה לפני ה'⁷. דוגמא מובהקת לכך היא פסק הרמב"ם לגבי השיכור, האסור בתפילה "מפני שאינו יכול לעמוד לפני המלך"⁸, אך מותר בלימוד⁹.

נתבונן במישור האגדתי. לעומת התפילה, המתוארת כעמידה לפני המלך, הדימוי הנפוץ בו משתמשת הגמרא לתאר את לימוד התורה הוא ככזה של מעשה עוצמתי. הלומד האידיאלי מתואר כ"עוקר הרים וטוחנן זה בזה"¹⁰. הלימוד המשותף מדומה למלחמה¹¹, דברי התורה לחצים¹², ותלמידי החכמים כברזלים או כעצים המחודדים זה את זה¹³.

אם כן, גם על דרך הסברה וגם מן המקורות ההלכתיים והאגדתיים מצטיירת תמונה של שתי תנועות הפוכות בתכלית. נוכחות אנושית מלאה מחד, והתבטלות כלפי שמיא מאידך. כהמשך להסבר זה, אנו מגיעים גם לפן השני המבדיל בין בית המדרש ובין בית הכנסת, והוא הביתיות, השייכת לבית המדרש ולא לבית הכנסת.

⁶ "ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: אל יתפלל אדם אלא בבית שיש שם חלונות, שנאמר: וכוין פתיחן ליה בעליה (לקבל) [נגד] ירושלם. אמר רב כהנא: חציף עלי מאן דמצלי בבקתא" (ברכות לד:)

ופירש"י: "חלונות – שגורמין לו שיכוין לבו, שהוא מסתכל כלפי שמים ולבו נכנע".
דמצלי בבקתא – "בבקעה, שכשהוא במקום צניעות חלה עליו אימת מלך, ולבו נשבר".

⁷ בכדי הארון השחור בשיעור השביעי (עמ' 121-131) הסביר מו"ר הרב רא"ם את כל ההבדלים בין הלכות תפילה והלכות ק"ש על בסיס האבחנה בין העמידה לפני ה' שבתפילה ובין קבלת עול מלכות שמיים שבקריאת שמע.

⁸ הלכות תפילה פרק ד הלכה יז.
⁹ הלכות ביאת מקדש פרק א הלכה ד. האיסור על השיכור להורות (שם הלכה ג) אינו קושיה שכן הוראה היא הוצאת הלכה פסוקה, פעולה שונה בתכלית, כפי שאראה בהמשך.

¹⁰ סנהדרין כד:

¹¹ קידושין ל:

¹² שם.

¹³ תענית ז. אמנם שם מופיעות גם אמירות רבות על דעתו השפלה של תלמיד חכם. אולם לא מדובר על פעולת הלימוד אלא על הדרך לשמר את התורה. יסוד זה עולה כבר במסכת אבות: "כל מי שאין יראת חטאו קודמת לחכמתו אין חכמתו מתקיימת" (אבות פרק ג משנה ט). וכן במקומות רבים נוספים.

הביתיות

מקור הדברים הוא בגמרא במגילה. תוך כדי דיון על קדושת בית כנסת, מובאת ברייתא המפרטת את הכבוד הדרוש בבית הכנסת ובבית המדרש:

תנו רבנן: בתי כנסיות אין נוהגין בהן קלות ראש: אין אוכלין בהן, ואין שותין בהן, ואין ניאותין בהם, ואין מטיילין בהם, ואין נכנסין בהן בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים, ואין מספידין בהן הספד של יחיד. אבל קורין בהן, ושונין בהן, ומספידין בהם הספד של רבים (גמרא מגילה כת. כח:)

על ברייתא זו מוסיף רבא:

אמר רבא: חכמים ותלמידיהם מותרין. דאמר רבי יהושע בן לוי: מאי בי רבנן – ביתא דרבנן.

הרמב"ם הסביר את כל ההיתר רק "מדוחק"¹⁴:

בתי כנסיות ובתי מדרשות אין נוהגין בהן קלות ראש, כגון שחוק והתל ושיחה בטילה. ואין אוכלין בהן, ואין שותין בהן, ואין ניאותין בהן, ואין מטיילין בהן. ואין נכנסין להן לא בחמה מפני החמה, ולא בגשמים מפני הגשמים. וחכמים ותלמידיהם מותרין לאכול ולשתות בהן, מדוחק (רמב"ם הלכות תפילה פרק יא הלכה ו)

וכך פסק בעקבותיו המחבר בשו"ע¹⁵. ברם, נראה שרוב הראשונים לא חילקו בין דוחק ולא דוחק. הרשב"א¹⁶ והר"ן פירשו את דברי רבא באופן פשוט, שכיוון שתלמידי החכמים מצויים בבית המדרש כל היום הוא כביתם:

...דאמרינן חכמים ותלמידיהן מותרין משמע לי דהיינו בבהמ"ד ולפי שעומדין שם כל היום כדאמרינן מאי בי רבנן ביתא דרבנן (ר"ן על הרי"ף מגילה ט. בדפי הרי"ף, ד"ה צילתא)

¹⁴ נחלקו הבית יוסף והמגן אברהם בסימן קנא מה בדיוק הותר מפני הדוחק, אולם כך או כך ודאי שלא מדובר על מנהג בית המדרש שלנו.

¹⁵ או"ח סימן קנא סעיף א, וכן נראה גם בחידושי הרמב"ן מגילה כו:

¹⁶ חידושי הרשב"א מגילה כח. ד"ה "בתי כנסיות שבבבל על תנאי הן עשוין". ברם בשו"ת הרשב"א חלק ד סימן רעח הסביר בדומה לרמב"ם, וצ"ע בדבריו.

הרא"ש¹⁷ והרי"ף¹⁸ הביאו דין זה בסתם ללא כל סייג, וכן פסקו באור זרוע¹⁹ ובראבי"ה²⁰, וכן בטור²¹ פסק כך להיתר אכילה ושתייה. אכן הלכה למעשה אנו נוטים אחר דברי הרמ"א, בוודאי בבית המדרש שלנו:

וי"א דבכה"מ אפי' שלא מדוחק שרי (ר"ן פ' בני העיר) (או"ח סי' קנא
סע' א)

והמשנ"ב²² ביאר שמדובר בכל התשמישים הכתובים בברייתא. נוסף על כך, גם השו"ע עצמו באותו הסימן בסעיף ג פסק שבבית המדרש מותרת השינה לכל אדם, בניגוד לרמב"ם שאסר זאת²³. על גבי ההסבר של הרשב"א והר"ן, שתלמידי החכמים מצויים כל היום בבית המדרש, הייתי רוצה להציע הסבר נוסף, בהתאם לדרך בה הצגתי את לימוד התורה בפרק הקודם. תלמידי החכמים הלומדים בבית המדרש לא יהיו מסוגלים להביא את שכלם ואישיותם בצורה מלאה, הדרושה ללימוד התורה, כאשר ינהלו את חיי בית המדרש כמנותקים מחייהם האישיים²⁴. בית המדרש הוא ביתו ומבצרו של האדם הלומד²⁵. לדינים אלה ניתן לחבר דימוי נפוץ אחר שניתן בגמרא לתורה ולומדיה – דימוי האהוב והאהובה המתייחדים²⁶. לעומת זאת, המתפלל העומד לפני המלך ראוי לו לחוש הפוך, אפוף יראה וחרדה, ובטח שלא "מרגיש בבית".

¹⁷ מסכת מגילה פרק ד סימן ז.

¹⁸ מגילה ט. בדפי הרי"ף.

¹⁹ חלק ב' הלכות תפילה ובית כנסת סימן שפח.

²⁰ חלק ב' מסכת מגילה סימן תקצא. אולם ראוי לציין שהראבי"ה לא מבדיל בין בית הכנסת ובית המדרש.

²¹ או"ח סימן קנא.

²² שם ס"ק ח.

²³ הלכות תלמוד תורה פרק ד הלכה ט.

²⁴ מו"ר הרב רא"ם שליט"א במאמרו "קדושת בית המדרש", חיבר את הדברים לסוגית מזווה בבית המדרש. בקצרה, רוב הראשונים פסקו שבית המדרש לא חייב במזווה, והרמב"ם הסביר זאת "מפני שהוא קדש", ואילו בשו"ע כתב לחשוש לדעת המיעוט, ועל כך כותב הרב: "לענ"ד רוח הקודש של כנסת ישראל שהכריעה לקבוע מזווה בבית מדרש ללא ברכה, משאירה את המתח בין האימה של מורא מקדש, לבין הטבעיות המצויה אצל רבנן כבני הבית בבית המדרש" ("קדושת בית המדרש", גולות י' (תשס"א), עמ' 42-33). לענ"ד ראייה זו אינה מוכרחת, ועל כל פנים קיימת רק בשיטת הרמב"ם, שהסביר את הפטור מדין קודש.

²⁵ הרב אשר וייס שליט"א פירש באופן אחר: "ונראה ביסוד הדברים, דכך הוא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן, וכל אלה דרכה של תורה הם ובית המדרש הוא גם בית לדרכה של תורה, ומיועד הוא לכל הנצרך לת"ח ותלמידיהם" ("קדושת בית המדרש ובית הכנסת", Torahbase.org).

²⁶ עירובין נד: כתובות עז: ברכות נז. ועוד הרבה. בניגוד למתפלל במקום פתוח שהבאנו לעיל, שנקרא "חציף", והסביר רש"י שאין לו אימת המלך, בגמרא במו"ק טז אוסר רבי ללמד את תלמידיו בשוק מפני ש"מה ירך בסתר, אך דברי תורה בסתר". מו"ר הרב רא"ם מסביר על דברים אלה שלימוד התורה הוא זיווג, ועל כן נעשה בצניעות.

כך או כך, חלוקה זו בין בית הכנסת ובין בית המדרש גם מקבלת ביטוי הלכה למעשה בדברי הר"ן שכתב במפורש: **אבל בהכ"נ לא (שם).**

התפילה במקום הלימוד

קושי גדול על דברי, עולה לכאורה מהלכה פסוקה ברמב"ם ובשו"ע שיש לאדם להתפלל בבית המדרש:

בית המדרש גדול מבית הכנסת, וחכמים גדולים אף על פי שהיו להם בעירם בתי כנסיות הרבה לא היו מתפללין אלא במקום שהיו עוסקין שם בתורה והוא שיתפלל שם תפלת הציבור **(רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפיים פרק ח הלכה ג)**

בית המדרש קבוע קדוש יותר מבהכ"נ, ומצוה להתפלל בו יותר מב"ה, והוא שיתפלל בו. **הגה:** וי"א דאפי' בלא י' עדיף להתפלל בבה"מ הקבוע לו; ודוקא מי שתורתו אומנתו ואינו מתבטל בלאו הכי (הרי"י פ"ק דברכות). ואפילו הכי לא ירגיל עצמו לעשות כן, שלא ילמדו עמי הארץ ממנו ויתבטלו מב"ה (תשובת הרא"ש כלל ד' והטור). וכ"ש שלא יעסוק בתורה בב"ה בזמן שהציבור אומרים סליחות ותחינות (הגהות אלפסי החדשים) **(שו"ע או"ח סימן צ סעיף יח)**

לעניות דעתי, כאשר בוחנים הלכה זו ממקורה בעיון, מתגלה תמונה מורכבת יותר. מקור הדברים הוא בגמרא בברכות:

אמר ליה רבא לרפרם בר פפא: לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דאמרת משמיה דרב חסדא במילי דבי כנישתא! אמר ליה, הכי אמר רב חסדא: מאי דכתיב אהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב – אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות. והיינו דאמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: מיום שחרב בית המקדש אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד. ואמר אביי: מריש הוה גריסנא בגו ביתא ומצלינא בכי כנישתא, כיון דשמענא להא דאמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: מיום שחרב בית המקדש אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד – לא הוה מצלינא אלא היכא דגריסנא. רבי אמי ורבי אסי אף על גב דהוה להו תליסר בי כנישתא בטבריא לא מצלו אלא ביני עמודי, היכא דהוה גרסי **(גמרא ברכות ח:)**

לצורך הדיון נחלק את הקטע לשניים: לדברי רב חסדא ועולא ולמעשה אביי ורבי אמי ורבי אסי.

חלק א' – המדרש

אמר ליה רבא לרפרם בר פפא: לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דאמרת משמיה דרב חסדא במילי דבי כנישתא! אמר ליה, הכי אמר רב חסדא: מאי דכתיב אהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב - אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות.

ננתח את הדברים. רבא מבקש "מילי מעלייתא", דבר משובח, בענייני בית כנסת. תשובתו של רב חסדא מפתיעה, אין היא משבחת את בית הכנסת, אלא דווקא את "השערים המצויינים בהלכה"²⁷. אולם לא רק שאלה עדיפים על בתי כנסיות, אלא גם על בתי מדרשות. נקודת ההנחה היא שיש הבדל חד בין הלימוד הבית-מדרשי ובין הלימוד ההלכתי. על כך גם מצטרפת המימרא בשם עולא: "מיום שחרב בית המקדש אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד". הלכה דווקא. דיוק זה מקורו במהרש"א שם:

דבבהכ"נ רבים מצוים וקטן וגדול שם הוא. וכן בבתי מדרשות שלהם, יש שהיו לומדים שם מקרא ויש לומדין שם משנה ולא עלו בידן הלכה שיוצאת מן התלמוד...²⁸

לדברי המהרש"א, כוונת המדרש במילה "הלכה" הוא למה שאנו קוראים היום "פסיקת הלכה", והפוסק יוצר סביבו מעין סנהדרין החוזרת ללשכת הגזית:

שכל ת"ח קובע מקום לגירסתו בתלמוד המביאה לו הלכה פסוקה, וקאמר עלה מיום שחרב ב"ה כו'. דבזמן שב"ה קיים היה שם לשכת הגזית שמשם יוצאת הלכה פסוקה ע"פ סנהדרין, ועמהם ודאי השכינה שרויה, ועכשיו שחרב בית המקדש, אותן ד' אמות של הלכה שכל ת"ח קובע לו לגירסתו בתלמוד היא תחתיה להיות השכינה עמו.

²⁷ בפני יהושע על אתר מתרין סתירה זו: "ונראה לי דמ"מ מילי מעליותא דבי כנישתא הוי בהא דדריש רב חסדא דכל משכנות יעקב היינו בית הכנסת... וא"כ מדאפקינהו רחמנא בלשון משכן אין לך מעליותא יותר מזו".

²⁸ תלמידי רבינו יונה חילקו באופן אחר – "...וכמו שאוהב בית המקדש יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות, כך אוהב השערים המצויינים בהלכה, כלומר – ששם קביעות התורה וההוראות בכל יום, יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות, שלומדים בהם לפי שעה דרשות או פסוק, מפני שהמקומות הקבועים הם במקום בית המקדש" (ד. ברפי הרי"ף ד"ה אוהב ה'). לענ"ד דברי המהרש"א פשוטים יותר שכן לא הוזכרה חלוקה בין קבע לעראי.

חלק ב' – המעשה

נעיין בחלק המעשי של האמוראים. בעקבות המדרש האחרון, מחליט אביי לשנות את מקום תפילתו מבית הכנסת ל"היכא דגריסנא", ובדומה לכך עושים גם רבי אמי ורבי אסי.

כיצד יש לפרש את הביטוי "היכא דגריסנא"? הגמ' במס' סוכה מבדילה בין "גריסה" לבין "עיון", שני סוגים של לימוד, אחד מהם הותר בסוכה ואחד לא:

ומשנן בסוכה. איני? והאמר רבא: מקרא ומתנא – במטלתא²⁹, ותנוי בר ממטלתא! לא קשיא: הא – במגרס, הא – בעיוני (גמרא סוכה כח:)³⁰

במסכת עבודה זרה אנו למדים מדברי רבא עצמו מהי ה"גריסה":

ואמר רבא: לעולם ליגריס איניש, ואף על גב דמשכח ואף על גב דלא ידע מאי קאמר, שנאמר: גרסה נפשי לתאבה, גרסה כתיב ולא כתיב טחנה (גמרא ע"ז יט).

וכן במקומות רבים נוספים³¹. במילון ארמי עברי מתורגמת המילה גריס: שונה, מלמד, לומד. בגמרא, שם העצם גירסא מתאר תמיד את הדרך הלשונית שבה שונה החכם את השמועה, ועד היום היא מתארת את הערך המילולי של הדברים.

לאור הבנה זו בביטוי "גריסה", ולאור מה שכתבתי למעלה על דבריו של רב חסדא, ניתן להציע הבנה במשמעות הנהגתו של אביי. שונה הלימוד של "גריסה" מלימוד מסוגים אחרים. "מיגרס" הוא שינון, חזרה על הדברים הידועים, לעומת "עיוני", שהוא לימוד מעמיק של הסוגיה. לפיכך, בביטוי "היכא דגריסנא" לא מדובר ב"הלכה היוצאת מן התלמוד", כדברי המהרש"א, אלא בגריסת הלכה פסוקה גרידא.

²⁹ פירש"י: מקרי ומתני – לקרות שבכתב ולשנות משניות הערוכות ושגורות בפה. במטלתא – בסוכה.

³⁰ ותנוי – התלמוד דהוא סברא לטרוח ולשנן, וכן שמעתא דאמוראי דאינן באות אלא מכלל דקדוקים שהן למדין מתוך דברי משנה דמדמו מלתא למלתא.

³¹ וכן אותה החלוקה בתענית י: "לישנא אחרינא: דשמע שמעתתא מפומייהו דרבנן וגריס להו – כצורבא מרבנן דמי" (ברכות מז:).

"והלכתא: תפלין – אין צריכין שרטוט, מזוזות – צריכין שרטוט. אידי ואידי נכתבות שלא מן הכתב. מאי טעמא – מיגרס גריסין" (מגילה יח:). ופירש"י: "שגורות בפי הכל". תלת תלת שמעינהו וגריסניהו" (קידושין ו.).

חיזוק משמעותי נוסף לפירושי אני מוצא בברייתא במסכת ברכות:

תנו רבנן: אין עומדין להתפלל לא מתוך דין, ולא מתוך דבר הלכה, אלא מתוך הלכה פסוקה (גמרא ברכות לא).³²

ההסבר המקובל הוא שהעיון ההלכתי יטריד את מוחו של האדם בעת התפילה.³³ אני רוצה להוסיף מעט על הסבר זה – לא מדובר בטירדה מחשבתית גרידא, אלא בעמדה שלא מאפשרת לאדם לעמוד ביראה ובענווה כלפי ה', שכן הוא ניצב בה בשיא כוחו. לעומתה, שמיעת הלכה פסוקה עושה את הפעולה ההפוכה. היא משיבה את האדם למצב של מקבל מוחלט, של נכנע ללא סייג לדבר ה'.³⁴

בפסיקת ההלכה, אנו מוצאים שהרמב"ם והשו"ע לא חילקו בין מקום הלכה ובין בית המדרש, אלא למדו ממעשה אביי ל"בית המדרש" בסתם. ברם, הרי"ף³⁵ והרא"ש³⁶ הביאו את הדברים ככתבם, את המדרש יחד עם המעשה. באם נניח שהבינו את הסוגיה בדרך בה פירשתי, יש לטענתי גם סמך הלכתי שווה ערך לרמב"ם ולשו"ע.

על כל פנים, ודאי שמדובר ב"מעליותא" ולא בחיוב. וכן כתב בפניני הלכה במפורש שהעיקר הוא מקום שבו האדם מתכוון:

הכלל החשוב ביותר הוא, שהעיקר הכוונה, ולכן מעבר לכל הכללים שאמרו חכמים, המקום שבו המתפלל באופן אישי יוכל לכוון יותר, הוא המקום העדיף (פניני הלכה הלכות תפילה פרק ג סעיף ג).³⁷

³² וכן נפסק להלכה ברמב"ם הלכות תפילה פרק ד הלכה יח, ובשו"ע או"ח סימן צג סעיף ג. ³³ רמב"ם הלכות תפילה פרק ד הלכה יח. המאירי על אתר. ר"י מלונגיל על הרי"ף, ברכות כא: בדפי הרי"ף. רבינו יונה שם.

³⁴ ברשימות שיעורים של הגרי"ד סולובייצ'יק על אתר, הביא מספר ראיות שהתורה והתפילה שתייהן מוגדרות כעבודת ה', ששתייהן מבטאות קבלת עול מלכות שמיים, ושעל כן יש לחבר ביניהן. ברם, לענ"ד ראיותיו אינן מוכרחות: אכן שתייהן קרויות עבודה, אולם אמירת קדיש דרבנן אחר הלימוד אינה הוכחה מספקת שהתורה היא קבלת עול מלכות שמיים. כמו כן השווה שם הרב בין הדרישה לתפילה מתוך שמחה של מצווה, שעל פי רש"י הכוונה היא לפסוקים מסוימים (לכן אומרים אשרי לפני מנחה), ובין תפילה מתוך הלכה פסוקה, וביאר שהברייתות פשוט נחלקו האם יש להיכנס לתפילה מתוך תושב"כ או תושב"ע, ולשתייהן יש חיוב בלימוד לפני התורה, אולם מסקנה זו אינה מוכרחת, שכן עצם הפרשנות של רש"י את "שמחה של מצווה" כפסוקי תורה כבר היא אומרת דרשני.

³⁵ ברכות ד. בדפי הרי"ף.

³⁶ ברכות פרק א סימן א.

³⁷ בפניני הלכה מפנה שם הרב מלמד שליט"א לשו"ת הרדב"ז, וזה לשונו: "למדת מכל הני שלא יתפלל אדם לא במקום שטורד מחשבתו ולא בזמן שמבטל את כוונתו ומעתה היחיד או הרבים יש להם איבה או שנאה או כעס או מריבה עם הצבור אין תפלתם רצויה ואסור להם להתפלל שם שמחשבתו טרודה ולא יוכל לכוין בתפלתם וכ"ש אם מכעיסין אותו על פניו תמיד וכ"ש אם הכעס הוא עם מנהיגי הקהל ואי לאו דמיסתפנא הוה אמינא דטב ליה להתפלל ביחיד מלהתפלל בחברת בני אדם שאין דעתו נוחה מהם.

בית המדרש שלנו

במאמר זה ניסיתי להראות את ההבדלים החדים בין שתי הפעולות הבסיסיות שלנו כעובדי השם, התורה והתפילה, ומתוך כך להראות את ההבדל בין בית המדרש ובין בית הכנסת. כפי שהראתי מההלכות השונות, לתפילה מעמד חמור הרבה יותר של "מעמד לפני המלך", ואילו לימוד התורה הוא פעולה אנושית שבכוחה לנצח גם את הקדוש ברוך הוא³⁸. על כן, החיים האנושיים החומריים מקבלים מקום טבעי בבית המדרש, לעומת בית הכנסת בו היראה נשמרת יותר. בהנחה המקובלת שמקום סופג ומשדר אווירה מסוימת, אזי ברי מדוע ישנו קושי להתפלל בבית המדרש. לאחר מכן עסקתי בהלכה שיש להתפלל בבית המדרש, ובחזרה לפשט הסוגיה הראיתי שלא מדובר בבית מדרש המוכר לנו אלא במקום של שינון הלכות, שמשמעותו כניעה מוחלטת לדבר ה', בלי שאלות, ועל כן הוא המתאים ביותר לתפילה. לענ"ד, ישנו "שינון הלכה" בבית המדרש שלנו אולם ברור שעיקר הזמן והמאמץ מושקע בעיון בעומקם של הדינים, ועיקר זה הוא הקובע את אווירת המקום.

כאשר כתבתי את המאמר, ההצעה המרכזית אותה הבאתי הייתה הצעה שלרבים נראתה כקיצונית – להעביר את התפילה אל מקום מיוחד לתפילה, וליצור לה מרחב ייחודי נפרד. ברור לי שזה איננו מנהג ישראל אבל חשוב היה לי לשים גם את האפשרות הקיצונית על השולחן. מצד שני, אני עצמי תוהה האם הפרדה זו לא עלולה רק להחמיר את הסתירה בנפשו של הלומד.

בזעיר אנפין, רציתי גם להציע הצעה נוספת אישית אל כל תלמיד, שינסה להנהיג לעצמו מקום מיוחד בבית המדרש, שונה ממקום לימודו, שבו ישנה הלכה פסוקה, וישהה לפני תפילתו. על כל פנים, נראה לי שהצגת הבעיה יחד עם חשיפת התשתית התלמודית וההלכתית שלה חשובות מצד עצמן, לכן, בחתימת הדברים אני קורא לתלמידי בית הועד לנסות ולחשוב על דרכים חדשות בהן ניתן להגיע מתוך לימוד התורה אל התפילה.

עוד יש טעם אחר דאין ראוי לאדם שיתפלל אלא במקום שלבו חפץ. כי היכי דאמרינן אין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ וטעמו של דבר כי בהביט האדם אל מי שדעתו נוחה בו נפשו מתעוררת אל הכוונה השלימה ודעתו מתרחבת ולבו שמח ונוחה עליו אז רוח ה' כענין שאמרו בנבואה "שו"ת הרדב"ז חלק ג סימן תע"ב)
³⁸ ע' לדוג' בבא מציעא נט: בספור "תנורו של עכנאי".